

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/31606> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Fagel-de Werd, Suzanne

Title: De stijl van gewoon proza

Issue Date: 2015-01-27

3

Structuur versus stijl

De geschiedenis van de stilistiekbeoefening in Nederland 1920-1970

3.1 Inleiding

In de jaren '20 tot de jaren '60 van de twintigste eeuw streefden diverse onderzoekers naar een 'linguïstische benadering van literatuur'. Maar ondanks de diverse benaderingen van dit onderzoeksgebied door onder anderen G.S. Overdiep en zijn opvolger G. A. van Es, C.F.P. Stutterheim en W.Gs. Hellinga, ontwikkelde de stilistiek zich niet tot een vaste discipline van de neerlandistiek. Aan de hand van een bespreking van het werk van de genoemde onderzoekers, geef ik in dit hoofdstuk een aantal mogelijke verklaringen voor de stagnatie van het stilistisch onderzoek in de jaren '60 en daarna.³²

Een belangrijke oorzaak lijkt gelegen te zijn in de oppositie tussen 'structuur' en 'stijl' die werd gecreëerd door de structuuranalytische literatuurbestudering uit de jaren '60. In literatuurwetenschappelijke studies (bijvoorbeeld Maatje 1974) is te zien dat onder stijl voornamelijk de 'persoonlijke schrijfstijl' van een auteur werd verstaan. Stijlonderzoek werd daarmee als extern aan het literaire werk geassocieerd en terzijde geschoven; de aandacht ging uit naar de tekstinterne analyse van de 'structuur'. Stilistiek is mede daardoor geen regulier onderdeel geworden van de neerlandistiek. Dit staat in sterk contrast met de anglistiek, waar de stilistiek sinds de publicatie van *Style in fiction* (Leech & Short 2007, 1^e dr. 1981) een vast onderdeel is van de literatuurbestudering. In de neerlandistiek is *Style in fiction* relatief onbekend, laat staan de meer recente ontwikkelingen in *Cognitive Stylistics* en *Cognitive Poetics*, die tot een grote bloei aan taalkundige benaderingen van literatuur hebben geleid.

Waarom heeft Nederland zo'n eigen koers gevaren? Anbeek & Verhagen (2001, 4-5) noemen het uiteengroeien van taal- en letterkunde vanaf de jaren '60 de 'voornaamste verklaring'.³³ De taalkunde

---

32 Een bewerking van dit hoofdstuk verscheen eerder als Fagel (2013).

33 'Dat [= dat een niet onbelangrijk deel van de Nederlandse linguïsten zich achter de benadering van Chomsky schaarde] bracht met zich mee dat het eerste doel van het taalkundig onderzoek werd te verklaren hoe het komt dat taalgebruikers in staat zijn te zeggen of een reeks Nederlandse woorden een Nederlandse zin is

richtte zich in de generatieve grammatica op het *taalsysteem*; aandacht voor *taal-in-gebruik* – en dus ook voor literaire teksten – verschoof daardoor naar de achtergrond. En de letterkunde richtte zich op narratologische structuuranalyse in plaats van stijl.

Deze uitleg biedt echter nog geen bevredigende verklaring. Want enerzijds werd er ook binnen de generatieve grammatica aan stijlanalyse gedaan (bijv. Ohmann 1964).³⁴ Anderzijds maakt deze uitleg ook niet duidelijk waarom deze ‘verdwijning’ alleen in Nederland optrad; in Engeland bleef de stilistiek een vaste discipline binnen de literatuurstudie.³⁵ Daarnaast is tevens nog niet verklaard *waarom* de letterkundige aandacht voor structuuranalyse in Nederland het stijlonderzoek heeft verdrongen. Stijl- en structuuranalyse bestonden aanvankelijk naast elkaar en de zogenaamde ‘linguïstische benadering van literatuur’ leek in de jaren vijftig sterk in opkomst. Waarom vond die taalkundige benadering van literaire werken dan geen voortzetting in de jaren ‘60 en daarna?

De beantwoording van die vraag vindt plaats in twee delen. Allereerst geef ik een karakterisering van de werkzaamheden van de drie voornaamste stilistici (Overdiep, Hellinga en Stutterheim, paragraaf 3.2). Ik ga in op hun stijlopvattingen en methode van stijlonderzoek en probeer mede op basis daarvan een antwoord te geven op de vraag waarom hun aanpak weinig navolging kende in de neerlandistiek. Hellinga had bijvoorbeeld niet zozeer invloed als *stilisticus*, maar werd gezien als voorloper van de *structuuranalyse*. Vervolgens neem ik de structuuranalytische houding ten opzichte van stijl en linguïstische analyse onder de loep. De omschrijvingen ‘stilistische’, ‘linguïstische’ en ‘structuuranalyse’ werden aanvankelijk naast en door elkaar gebruikt, maar bij de opkomst van de narratologie als wetenschappelijke discipline werd de voorkeur gegeven aan de term ‘structuur’ boven ‘stijl’. Zoals in hoofdstuk 2 al werd aangestipt, werd stijl door literatuurwetenschappers als Blok en Sötemann gedefinieerd als ‘individueel taalgebruik’ en tegenover de ‘structuur’ van het literaire werk geplaatst.

Daarnaast is er ook met het gebruik van de term ‘linguïstisch’ iets bijzonders aan de hand. Dat wordt duidelijk als we kijken naar de theoretische uitgangspunten van de structuuranalytische benadering, en de bronnen waarop die is gebaseerd, het Russisch en Praags Structuralisme en de foregroundings-theorie. Daarom ga ik in het tweede deel van dit hoofdstuk (paragraaf 3.3) in op Roman Jakobsons invloedrijke artikel ‘Linguistics and poetics’ en de doorwerking van structuralistische uitgangspunten in de Nederlandse literatuurwetenschap (Maatje 1974). Daaruit komt naar voren dat de term ‘lin-

---

of niet (‘grammaticaal’ of ‘ongrammaticaal’)! Door die nadruk was er ‘weinig aandacht voor kwesties van (al dan niet subtiele) betekenisverschillen *tussen* op zich grammaticale zinnen, waar de stilistiek eventueel zijn voordeel mee had kunnen doen.’ (Anbeek & Verhagen 2001, 4-5).

34 Ook in Maatje (1974, 191-239) wordt een generatieve literatuurbeoefening en stijlstudie voorgestaan.

35 Zie voor een overzicht van diverse stilistische stromingen uit de tweede helft van de twintigste eeuw Weber (1996). Weber onderscheidt onder andere *formalist*, *functionalist*, *pragmatic*, *critical* en *cognitive stylistics*. In Nederland verschijnen weliswaar individuele stilistische studies (zoals Van den Brecht 2000, Daalder & Verhagen 1993 en Dorleijn 1995) maar deze en andere incidentele publicaties zijn niet ingebed in een onderzoekstraditie.

guïstisch' in 'linguïstische benadering van literatuur' veeleer als oppositionele en programmatische aanduiding gehanteerd wordt dan als de inhoudelijke beschrijving van een daadwerkelijke activiteit (namelijk 'taalkundige analyse van een tekst'). Op grond daarvan concludeer ik in dit hoofdstuk dat het – opmerkelijk genoeg – definitiekwesties waren die (mede) hebben geleid tot het in onbruik raken van stijlonderzoek in Nederland.

3.2 Stilistiek in Nederland 1920-1960

De stilistiek beschikte in de periode 1920-1960 over een voorname plaats in het werk van drie hoogleraren in de neerlandistiek: W.Gs. Hellinga in Amsterdam, C.F.P. Stutterheim in Leiden en G.S. Overdiep in Groningen. Maar de leeropdracht van Overdiep was de enige van de drie die nog zowel taal- als letterkunde omvatte.³⁶ Alle hoogleraren betreurden het uiteengroeien van taal- en letterkunde dat in die dagen al merkbaar was. En ze toonden alledrie – naast hun overige werkzaamheden – juist een bijzondere interesse in stilistiek, omdat deze onderzoeksdiscipline zowel taalkunde als letterkunde in zich verenigt. Maar inhoudelijk zijn er ook diverse verschillen in aanpak en doel van hun stijlonderzoek.

Overdiep: 'grenzenloos materiaal'

'Een grenzenloos materiaal wacht op gezette verwerking en doordringing der stof.' (Overdiep 1948a, 5). Dit citaat uit Overdieps werk kan als motto dienen voor zijn eigen wetenschappelijke loopbaan. Overdiep was hoogleraar in Groningen van 1929 tot zijn dood in 1944. In tegenstelling tot zijn latere collega's Stutterheim en Hellinga, die stilistiek 'erbij' deden naast andere onderzoekswerkzaamheden, vormde stijlonderzoek de kern van Overdieps werkzaamheden. Zijn grote project was de ontwikkeling van een 'stilistische grammatica' van het Nederlands, een taak die nauw aansluit bij het in de vorige paragraaf behandelde verlangen om de 'algemene normen' van de standaardtaal in kaart te brengen. Het specifieke van een individuele stijl zou namelijk slechts door vergelijking met die 'norm' bepaald kunnen worden:

'Wij verlangen [...] van de taalkundige, dat hij allereerst volgens de psychologische methode de talen van zooveel mogelijk individuen beschrijft. Deze talen vergelijkt hij volgens de sociologische methode naar het milieu der sprekers, naar den aard van de spreker of schrijver en naar het doel dat de spreker of schrijver zich stelt. Beschrijving en vergelijking der individueele talen met elkaar leidt tot kennis der gemiddelden of normen in het gebruik der taalvormen. Naar die normen kunnen we het karakter der individueele taal omgekeerd weer bepalen.' (Overdiep 1929, 5).

---

36 Overdieps leeropdracht luidde 'Nederlandse taal- en letterkunde en algemene taalwetenschap'. Hellinga aanvaardde in 1946 de leerstoel Nederlandse taalkunde en Gotisch en Stutterheim koos in 1956 voor de leerstoel Moderne Taalkunde in Leiden (hem was de keuze geboden tussen deze leerstoel en die van Algemene Literatuurwetenschap).

Stilistische analyses van individuele literaire werken waren voor Overdiep geen doel op zich. Ze vormden onderdelen in wat hij zag als een hele reeks: beginnend met individuele studies van de stijl van Couperus, Augusta de Wit, Jac. Van Looy en anderen, zou het tot een karakterisering van laat-negentiende-eeuws literair taalgebruik moeten komen. Deze stijlanalyses zouden tevens voor andere genres uitgevoerd moeten worden (bijvoorbeeld ambtelijk taalgebruik, brievenstijl, gewone omgangstaal). Maar de resultaten zouden ook uitgesplitst moeten worden naar milieu: 'wetenschappers, ongeschoolde burgers, literaire kunstenaars' (Overdiep 1948a, 6-7). Maar zelfs dan is het project nog niet ten einde: dit hele proces moest uiteindelijk niet alleen voor eindnegentiende-eeuws taalgebruik, maar ook voor hedendaags Nederlands, de achttiende eeuw en de Middeleeuwen worden uitgevoerd. Zo kon uiteindelijk de historische groei en ontwikkeling van de taal door de eeuwen heen beschreven worden.

Overdiep liet zich door de omvang van het project niet uit het veld slaan. Uit zijn werk bleek een pragmatische instelling: hij begon gewoon met individuele stijlanalyses van Vondel (Overdiep 1926), een vergelijking van *Ferguut*, *Moriaen* en *Walewein* (Overdiep 1948b) en het taalgebruik der Tachtigers (Overdiep 1927). Hij bestudeerde in die teksten veelal dezelfde verschijnselen: zinsvolgorde, inversie, zinnen met lange aanloop en het gebruik van tegenwoordige deelwoorden, om diachrone vergelijking van deze taalmiddelen, zij het op beperkte schaal, mogelijk te maken.³⁷ Ook poogde Overdiep school te maken door zijn promovendi in te zetten en collega-taalkundigen in het hele land op te roepen zijn methode te volgen.

Er ontstond in Groningen daadwerkelijk een kleine school, zoals blijkt uit de stilistische dissertaties die onder leiding van Overdiep werden geschreven. En Overdieps opvolger op de leerstoel Taalkunde, G.A. van Es, zette ook inhoudelijk zijn werk voort.³⁸ Maar landelijk kreeg Overdiep weinig gehoor. Als we op biografische schetsen af mogen gaan, zat zijn persoonlijkheid hem niet mee.³⁹ Daarbij zal de drang naar volledigheid die hij in zijn artikelen tentoonspreidde ook een rol hebben gespeeld: die deed de leesbaarheid van zijn artikelen geen goed.⁴⁰

37 Zie voor een aanvullende karakterisering van Overdieps methode Hoeksema (2009).

38 Van Es noemt als leden van de 'Groninger school': dr. Albering, mw. Thyse, dr. J.H. Brouwer, F. Jansonius en dr. A. Sassen (Van Es 1952, 229).

39 Veel in memoriamschrijvers wijzen op Overdieps moeilijke karakter en de polemische toon die hij aansloeg tegen vakgenoten. (Van der Heijden 2006, Stuiveling 1946, Brouwer 1945). 'Hij was ongenadig in zijn kritiek en kraakte met de zaak ook nog al eens de persoon.' (Stuiveling 1946, 18). Wel wordt erop gewezen dat Overdiep veel enthousiasme wist te wekken bij zijn leerlingen. Een daarvan, G.A. van Es, volgde hem in 1946 op als hoogleraar.

40 'De auteur doet weinig om de lezer tegemoet te komen of wegwijz te maken; bladzijden zijn compact en topzwaar met feiten en materiaal beladen.' Schrijft Fr. Baur in zijn in memoriam (Baur 1945, 88). Dit is waarschijnlijk de reden geweest dat hem in 1926-'27 'de toegang tot de literaire tijdschriften [...] werd versperd' (Van Es 1947, XIII). Overdiep besloot daarop zijn *Stilistische studiën* in eigen beheer uit te geven. Als verklaring voor de afwijzing van Overdieps aanpak en artikelen wijst Baur op Overdieps verblijf in Zwitserland in de jaren 1914-1919, waar Overdiep kennis had gemaakt met de 'Altgermanistik' van Charles Bally (1865-1947) en

Maar ondanks dat alles is Overdiep de enige van de drie hoogleraren die literaire teksten daadwerkelijk op een *taalkundige* manier analyseert. Het werk van Stutterheim en Hellinga heeft, zoals hieronder zal blijken, een meer letterkundige insteek. Overdiep is als taalkundige geïnteresseerd in fenomenen die bij een letterkundige analyse vaak niet aan de orde komen: in plaats van naar traditionele stijlfiguren, metaforen en andere beeldspraak, kijkt hij naar grammaticale verschijnselen die nu niet direct bekend staan om hun stilistische bijzonderheid. Zoals inversie, zinnen met een lange aanloop, het gebruik van het tegenwoordig deelwoord, en hoofd- en bijzinsvolgordes. Bovendien bestudeert Overdiep voornamelijk proza in plaats van poëzie.

Zo worden hoofd- en bijzinsvolgordes bestudeerd in Vondels vroege toneelstuk *Pascha* – in vergelijking met het latere *Lucifer*, dat als hoogtepunt in Vondels oeuvre en stijlontwikkeling wordt gezien (Overdiep 1926a). Het doel van de vergelijking is te onderzoeken of er een ontwikkeling in Vondels schrijfrant aan valt te wijzen. Dat doet Overdiep op een manier die als tamelijk ‘modern’ te karakteriseren is. Er zijn althans diverse overeenkomsten met de aanpak van Anbeek & Verhagen (2001). Die bestuderen, net als Overdiep, grammaticale fenomenen als zinslengte, zinsconstructies en gebruik van rechte volgorde en inversie.⁴¹ En wanneer men het uiteindelijke doel van Overdieps studies (vaststellen van een ‘algemene norm’) even buiten beschouwing laat, dan werkt hij net als Anbeek & Verhagen in feite met een relatieve norm: de vroege vs. de oudere Vondel; de onderlinge vergelijking van diverse Middeleeuwse teksten op het gebied van zinsconstructie, inversie en lange aanloop; de onderlinge vergelijking van de twee delen van de *Walewein*, om te achterhalen of die daadwerkelijk door twee verschillende auteurs zijn geschreven (Overdiep 1948).⁴²

Het in verband brengen van vormkenmerken met hun *functie* in het verhaal is een ander aspect waarop Overdieps methode met die van Anbeek & Verhagen overeenkomt. Vaak betreft de verklaring bij Overdiep de creatie van spanning, ritme of een verhoogde emotionele lading van de tekst, wat Overdiep omschrijft als ‘psychische bewogenheid’ van een auteur: ‘Inderdaad komen de opvallende constructies vooral voor in die stukken, waarin de schrijver het hevigst mee bewogen is’ (Overdiep 1927, 2). De nadruk op persoonlijke expressie van de schrijver, in plaats van het effect van de tekst op de lezer, maakt dat zijn uitleg wat ouderwets aandoet. Niettemin hadden Overdieps vergelijkende methode en zijn aandacht voor de stilistische functie van grammaticale verschijnselen hem wellicht

---

Ferdinand de Saussure (1857-1913). Die germanistische traditie week af ‘van de in Nederland gebruikelijke belangstellingssfeer en niet minder van de geldende redactiegewoonten’ (Baur 1945, 88).

- 41 Ook het stylometrische onderzoek van Van Leuvensteijn & Wattel (2002 en 2008) naar zinsconstructies en enjambementen bij onder anderen Vondel en Samuel Coster, kan worden gezien als een moderne variant van het type onderzoek dat Overdiep voorstond.
- 42 Desondanks blijft het uiteindelijke ideaal nooit ver uit het zicht: ‘De verschillen in taal der twee drama’s af te wegen, is een onwaardebaar middel om te komen tot bepaling der psychische ontwikkeling van Vondel, tot kenmerking van den groei der 17de-eeuwsche taal in het algemeen, tot onderscheiding der stilistische normen der Renaissance-kunst in het bijzonder.’ (Overdiep 1926a, 5)

tot voorloper van de moderne stilistiek kunnen maken. Zijn letterlijk en figuurlijk geïsoleerde positie heeft dit hoogstwaarschijnlijk verhinderd.

Stutterheim: kritische houding

In tegenstelling tot Overdieps werkzaamheden, vormde de stilistiek voor diens Leidse collega Stutterheim nooit het hoofddoel van onderzoek. Stutterheim hield zich enkel bezig met stilistiek in de jaren vóór hij hoogleraar Nederlandse taalkunde werd in Leiden (1956), en het was in die periode voor hem een nevenactiviteit naast zijn overige literatuurwetenschappelijke bezigheden. Stutterheims voornaamste publicatie op stijlgebied is *Stijlleer* (1947a). Daarnaast verzorgde hij de herziene druk van het schoolboekje *Stijlstudie en stijlloefening* (Acket 1944), een handboek bestemd voor middelbare scholieren. Ook publiceerde hij nu en dan in literaire tijdschriften over stilistiek, en hij recenseerde enkele stilistische dissertaties en publicaties.⁴³ Of Stutterheim ook tijdens zijn hoogleraarschap taalkunde (1956-1972) nog activiteiten op het gebied van stijlonderzoek heeft verricht, is niet bekend. Hiervan is in ieder geval in zijn publicaties na 1956 niets terug te vinden.⁴⁴

Stutterheim heeft evenmin als Overdiep ooit 'school gemaakt', niet in de stilistiek, noch in de andere vakgebieden (literatuurwetenschap en taalkunde) waar hij zich mee bezighield. Hij wordt omschreven als een kritische geest, maar 'geen systeembouwer': 'Wat hij zijn studenten vooral bijbracht, was kritische zin.' (Van Bree 1995, 156). Ook zijn artikelen en boeken geven blijk van die houding: hij bespreekt publicaties van anderen, analyseert hun opvattingen en wijst op eventuele tekortkomingen of tegenstrijdigheden in het betoog, maar hij presenteert geen eigen methode. Uit die kritische besprekingen van stilistisch werk van anderen, en uit zijn eigen stijlstudie *Stijlleer* is echter wel Stutterheims eigen visie op stijl en stijlonderzoek af te leiden.

Hoewel hij begint met een taalkundige uitleg over de mogelijkheden en beperkingen van individuele variatie in taalgebruik, bespreekt Stutterheim in zijn handboek⁴⁵ de traditionele letterkundige stijkenmerken op klank- (rijm, ritme en metrum), woord- (beeldspraak, intensivering) en zinsniveau (spanning). Daarbij maakt hij in principe geen onderscheid tussen proza en poëzie, maar het is duidelijk dat poëzieanalyse de meeste aandacht krijgt vanwege de opvallende vormkenmerken die daarin veelvuldig aan te treffen zijn. Er is geen sprake van een taalkundige analyse à la Overdiep. Een ander verschil is dat Stutterheim niet gericht is op 'algemene normen'; het uiteindelijke doel van de stilistiek ligt voor hem in 'the description of the work of art in its individual stylistical characteristics' (Stutterheim 1948, 416). Daarin is Stutterheim verwant aan Hellinga.

---

43 Zie Stutterheim (1946, 1947b, 1952, 1953). Hij recenseerde onder andere Van der Merwe Scholtz (1950), Snyman (1945) en Kerkhoff (1946 en 1949).

44 Wellicht speelde de stilistiek nog wel een rol in Stutterheims colleges. Dit zou via college-aantekeningen van enkele van zijn leerlingen onderzocht kunnen worden. Onderzoek hiernaar valt buiten het bestek van dit proefschrift.

45 *Stijlleer* verscheen in de reeks 'Servire's Encyclopaedie', gericht op zowel de geïnteresseerde leek als de vakwetenschapper.

Stutterheim ziet 'gevoelsexpressie' als het doel van de inzet van een stijlkenmerk. Hij definieert stijl als 'de adaequate uitdrukking van een gevoel' (1947a, 36). Daarmee doelt hij niet zozeer op het gevoel of de persoonlijkheid van de schrijver, maar om de boodschap die uit het gedicht spreekt; het gaat hem om de analyse van het individuele gebruik en de functie van een stijlmiddel – Stutterheim spreekt van een 'stilisticum' – in één bepaald literair werk. Hij stelt dat er altijd een correlatie moet zijn tussen vorm en inhoud: 'Every stilisticum may remain external, demonstrable only formally. Properly speaking this ends its being a stilisticum. Of this there can only be question [sic, SF] when 'form' and 'contents' permeate each other in that peculiar way which is so difficult theoretically, but which is immediately familiar to us on another level of consciousness, i.e. in the aesthetical experience.' (Stutterheim 1948, 423). Met andere woorden: een gedicht kan bol staan van de stijlfiguren, maar wanneer deze niet passen bij de inhoud is sprake van een slecht gedicht en kan men volgens Stutterheim niet spreken van 'stijlelementen', maar slechts van 'taalelementen'. Als voorbeeld van een discrepantie tussen vorm en inhoud haalt hij elders een 'knutselrijm' aan dat weliswaar veel stijlfiguren bevat, die echter volstrekt niet passen bij de emotionele en ernstige inhoud van het gedicht, dat handelt over de dood van een kind (Stutterheim 1947a, 35-36).⁴⁶ Hier is volgens hem geen sprake van 'stijl'.

Ondanks deze op het literaire werk gerichte aandacht voor de eenheid tussen vorm en functie, relateert Stutterheim het stijlmiddel in laatste instantie weer aan de auteur, want de 'esthetische emotie' die door het gedicht wordt uitgedrukt, moet door de auteur worden 'gevoeld': 'Het verschijnsel 'stijl' ontplooit zich eerst daar geheel, waar de schoonheidsontroering het zich uitende individu bezielt' (1947a, 38).

Door Stutterheims aandacht voor de werking van concrete stijlelementen in individuele werken, stond hij kritisch ten opzichte van het gebruik van globale indelingen in 'stijlsoorten' om auteurs of stijlen van elkaar te onderscheiden, zoals het gebruik van de driedeling 'hoge', 'midden' en 'lage stijl'; of opposities als 'beeldende' vs. 'niet-beeldende' of 'wetenschappelijke' vs. 'literaire' stijl. Hij vond dit soort typologieën te algemeen en te breed voor de analyse van *individuele* teksten en wees erop dat geen enkele indeling algemene geldigheid kan claimen. Anderzijds moet Stutterheim toegeven dat typeringen als 'barokke' of 'wetenschappelijke' of 'hoge' stijl wel enig nut kunnen hebben voor een karakterisering op *genre*niveau: 'In all these cases the style of a concrete work of art is described only by means of the characteristics by which it is distinguished from works of art belonging to a different class, but its individual characteristics, by which it is distinguished also from similar works, are forced into the background in this way.' (Stutterheim 1948, 416).

---

46 Extreme vormexperimenten als het 'schaakbord' waarbij een gedicht zo is gevormd dat de versregels zowel horizontaal, verticaal als ook diagonaal te lezen zijn, kunnen om dezelfde reden Stutterheims goedkeuring niet wegdragen: 'Dit laatste is niets dan een cerebraal kunstje. Met 'stijl' heeft het niets te maken, dan dat het normale taalgebruik er – gelukkig maar! – van afwijkt.' (Stutterheim 1947a, 105).

Stutterheims lof is schaars, dus de waarderende woorden die hij wijdt aan de Rotterdamse docent en stilisticus Willem Kramer (1885-1962), zijn opmerkelijk.⁴⁷ In *Stijlleer* haalt Stutterheim Kramers taalkundig-stilistische analyse aan van Hildebrands verhaal 'De familie Kegge'. Kramer analyseert onder andere de epitheta, retorische vragen, exclamaties, nominale vormen en attributieve bepalingen in het fragment. Stutterheims commentaar:

'Men ziet hieruit, dat de moderne stijlleer meer verschijnselen dan de vroegere stijlleer bij het onderzoek betreft en de verschijnselen bovendien op een subtieler wijze weet te interpreteren. Ook dat de laatste analyse stilistische vorm en stilistische inhoud wel zeer dicht bij elkaar brengt. Voorts, dat 'stijl' een betrekking veronderstelt tussen twee taaluitingen, dat de stilistische waarde van een bepaalde zin het best beschreven kan worden door vergelijking met een andere zin, welks inhoud van hogere abstractiegraad (er wordt dan immers van het stilistisch verschil geabstraheerd) als hetzelfde wordt begrepen.' (1947a, 119).

Deze moderne, vergelijkende taalkundige aanpak⁴⁸ krijgt dus Stutterheims instemming, maar er is geen indicatie dat hij deze methode ook in eigen analyses heeft toegepast. Stutterheim geeft in zijn werk blijk van een enorme belezenheid, maar hij wijdde zijn stilistische activiteiten meer aan het (kritisch) bespreken van stilistische literatuur dan aan het opzetten van een eigen methode van stijl-analyse. Hoewel hij dissertaties besprak die voortkwamen uit de zogenaamde 'Amsterdamse school', wijdde hij geen recensie aan de publicatie van *Kreatiewe analyse van taalgebruik* van Hellinga en Van der Merwe Scholtz (zie volgende paragraaf). Wellicht kwam de publicatie van dit stilistisch belangrijke werk in 1955 voor hem te laat: Stutterheim stond op het punt om hoogleraar Nederlandse taalkunde te worden en publiceerde in die tijd al nauwelijks meer op het gebied van literatuurwetenschap of stilistiek.

Hellinga: voorloper van de structuuranalyse

Wytze Gs. Hellinga, hoogleraar Nederlandse Taalkunde en Gotisch aan de Universiteit van Amsterdam van 1946 tot 1978, publiceerde in 1955 samen met de Zuid-Afrikaanse H. van der Merwe-Scholtz *Kreatiewe analise van taalgebruik* (1955). In dit boek zet hij de *Prinsipes van stilistiek op linguïstiese*

---

47 De stilistische activiteiten van de niet aan een universiteit verbonden neerlandicus Willem Kramer verdienen meer aandacht dan in het bestek van deze dissertatie mogelijk is. Anbeek (2001, 5-6) noemt hem als een van de voorlopers van de op het werk zelf gerichte literatuurbenadering van het tijdschrift *Merlyn*. Dat doet hij in een artikel dat de vraag behandelt of er ook al vóór de jaren '60 aan structuuranalyse werd gedaan in de neerlandistiek, een vraag die hij bevestigend beantwoordt. De werkgerichte benadering kwam namelijk niet zomaar uit de lucht vallen, zo vermoedde Anbeek en zijn onderzoek naar de literatuurwetenschappelijke bijdragen (van onder meer Willem Kramer) in *de Nieuwe Taalgids* in de periode 1918-1968 bevestigt dat idee.

48 De idee dat de werking van een stijlkenmerk kan worden bepaald door de taaluiting te vergelijken met andere mogelijke, maar niet door de auteur gebruikte formuleringskeuzes, vinden we eveneens terug bij Anbeek & Verhagen (2001).

grondslag (zoals de ondertitel van het boek luidt) uiteen en geeft hij een uitgebreide *close reading* van het beroemde gedicht van J.H. Leopold 'Om mijn oud woonhuis peppels staan'. Ook in zijn oratie *De neerlandicus als taalkundige* (1946) pleitte Hellinga voor de eenheid van taal- en letterkunde. Deze oratie en *Kreatiewe analise* zijn echter de enige twee stilistische publicaties van deze hoogleraar. Hellinga's aandacht verplaatste zich van stilistiek en taalkunde naar filologie en boekwetenschap, en hij beschouwde *Kreatiewe analise* dan ook veeleer als afsluiting van een periode dan als programmatisch begin.⁴⁹ Het was een werkbeurs voor Van der Merwe Scholtz voor een verblijf van enkele maanden in Nederland in 1954 die ertoe leidde dat in 1955 *Kreatiewe analise* werd gepubliceerd.

De ondertitel geeft aan dat we te maken hebben met een *stilistische* en *linguïstische* aanpak. Daarom mag het enigszins vreemd lijken dat Hellinga niet de instigator werd van een *stilistische* beweging in de neerlandistiek; hij wordt gezien als voorloper van de *structuuranalytische* stroming in de literatuurwetenschap. In het handboek *Literatuurwetenschap* van Frank Maatje wordt Hellinga's aanpak onder de noemer 'structuuranalyse' geschaard: 'Hoewel de Amsterdammers zich explici[et] 'stilistici' noemen, omvat hun *stijl*-begrip zeker ook dat wat wij [...] als *structuur* zullen betitelen.' (Maatje 1974, 51). Toch noemde Hellinga zijn benadering niet voor niets 'stilistiek op linguïstische grondslag'. In het eerste hoofdstuk van *Kreatiewe analise* wordt die omschrijving toegelicht.

Hellinga en Van der Merwe Scholtz omschrijven hun uitgangspunt als een 'suiwer linguïstiese probleemstelling' (Hellinga & Van der Merwe Scholtz 1955, 1). Wat ze verstaan onder 'linguïstisch' wordt toegelicht aan de hand van het doel van analyse: te beschrijven wat 'op die wyse van die taal gegee word' (idem, 14), om 'die gegewe geval van taalgebruik homself wil laat wees, dat ons hom nie aan iets anders diensbaar wil maak nie' (idem, 37). Met 'iets anders' doelen de onderzoekers op een psychologische, historische of biografische interpretatie. Linguïstisch betekent dus vóór alles een op het *werk* gerichte benadering, in tegenstelling tot een benadering die het literaire werk in verband probeert te brengen met de *persoonlijkheid* of de *levensloop* van de schrijver. De term 'linguïstisch' wordt in dit verband dus voornamelijk oppositioneel gebruikt, om aan te duiden dat het *niet* gaat om een biografische of historische, maar om een op de taal van het literaire werk gerichte benadering.

In dit opzicht is al duidelijk dat Hellinga en Van der Merwe Scholtz voorlopers zijn van de structuuranalytische literatuurbestudering. Ook inhoudelijk is dat het geval. Het centrale aandachtspunt in Hellinga's analyse van Leopolds gedicht 'Om mijn oud woonhuis peppels staan' ligt bij taalelementen die opvallen doordat ze *afwijken* van gangbaar taalgebruik, zoals de ongebruikelijke positie van 'peppels' in de eerste regel van Leopolds gedicht.⁵⁰ De auteurs spreken in dit verband van 'mede-versaakliking van die taalvorm', een omschrijving die nauw aansluit bij definitie van de 'poëtische functie van

49 Hellinga leidde van 1946 tot 1950 de 'Amsterdamse Werkgroep voor Stilistiek op Linguïstische Grondslag' maar deze werkgroep 'was [...] na de cursus 1949-1950 uiteengegaan en beschouwde het gemeenschappelijk verrichte onderzoek als voltooid', zo staat het in de inleiding van *Kreatiewe analise* (Hellinga & Van der Merwe Scholtz 1955, IX). De dissertaties van de Zuid-Afrikaanse promovendi Van der Merwe Scholtz (1950), R. Geggus (1961), C.J.M. Nienaber (1956) en F.J. Snyman (1945) zijn eveneens voortgevloeid uit deze werkgroep.

50 Zie ook hoofdstuk 4 over 'afwijkend' vs. 'normaal' taalgebruik.

taalgebruik' van de Russisch formalist Roman Jakobson: taal die aandacht vraagt voor zichzelf.⁵¹ Het spreken in termen van 'stilistiek op linguïstische grondslag' kan Hellinga hebben overgenomen van zijn inspiratiebronnen, de Russisch formalisten. Blijkbaar was in die tijd de term 'structuuranalyse' nog niet gangbaar, en werden de termen 'stilistiek' en 'linguïstische analyse' inwisselbaar gebruikt om aan te duiden wat in de jaren '60 'structuuranalyse' of *close reading* zou gaan heten.

De term 'linguïstisch' wordt in dat verband niet alleen *oppositieel* gebruikt om aan te duiden dat de analyse zich op het talige werk zelf richt (en niet op een biografische, historische of psychologische interpretatie), maar ook in *programmatische* zin. Ook de structuralistische taalkunde die toen in zwang was, lijkt een grote rol gespeeld te hebben in het spreken over een 'linguïstische' literatuurstudie. Dit blijkt onder meer uit verwijzingen naar de principes van de structuralistische taalkunde in het werk van onder meer Stutterheim en Hellinga.⁵² 'Linguïstisch' betekent ook in dit geval niet zozeer een taalkundige analyse, maar de term wordt programmatisch gebruikt om aan te duiden dat de methode die in de structuralistische *taalkunde* wordt gebruikt voor analyse op zinsniveau, nu ook als model dient voor de analyse van taaluitingen die het zinsniveau overstijgen (de *letterkunde*). Het onderscheid tussen *langue* en *parole* wordt door zowel Hellinga als Jakobson aangehaald om te verklaren hoe uit de aanwezige basiselementen (lidwoord, zelfstandig naamwoord, werkwoord, etcetera) keuzes en combinaties worden gemaakt waaruit concrete zinnen en verhalen ontstaan. De basiselementen zijn de *langue*, de keuzes en combinaties vormen de *parole*. 'Linguïstisch' betekent dus voornamelijk: *gebaseerd op structuralistische principes* in plaats van een analyse van de gebruikte woorden en zinsconstructies.

De structuralistisch-taalkundige methode werd gezien als 'model' dat ook in de narratologie kon worden toegepast. Dit was niet alleen in Nederland zo, maar blijkt een international tendens

---

51 Literatuurverwijzingen in *Kreatiewe analyse* tonen aan dat Hellinga en Van der Merwe Scholtz goed bekend waren met het werk van de Russische Formalisten. Ze verwijzen onder meer naar V. Erlich's studie *Russian Formalism, History, Doctrine* uit 1955 (Hellinga & Van der Merwe Scholtz 1955, 90). Ook Jakobson noemt zijn methode 'stilistiek op linguïstische grondslag'. Jakobsons beroemde artikel 'Closing statement: Linguistics and Poetics', waarin hij zijn communicatiemodel met daarin zijn definitie van de poëtische functie van taalgebruik (taal die aandacht vraagt voor zichzelf) presenteert, verscheen echter pas in 1960 (Jakobson 1960, naar aanleiding van de conferentie *Style in language* in 1958), dus enkele jaren *na* publicatie van Hellinga & Van der Merwe Scholtz' *Kreatiewe analyse*. Hellinga kan zijn denkbeelden dus niet rechtstreeks aan dit werk van Jakobson ontleend hebben. Mijn vermoeden is dat Jakobsons artikel en Hellinga's denkbeelden beide de weerslag vormen van ideeën die al langer in de kringen van Russisch en Praags formalisten rondzongen en gepubliceerd werden.

52 Zowel Hellinga als Stutterheim en Overdiep baseren zich op de structuralistische taalkunde. Hellinga en Stutterheim verwijzen bijvoorbeeld naar de structuralistische taalkunde van Anton Reichling (*Het woord*, uit 1935) en beiden besteden aandacht aan het onderscheid tussen *taalsysteem* en *taalgebruik*, onder meer om uit te leggen dat de stilistiek zich met taal-in-gebruik bezighoudt. Naast de Russisch formalisten lijkt ook Reichling dus een belangrijke inspiratiebron te zijn. Het valt echter buiten het bestek van dit proefschrift om nader in te gaan op de invloed van de taaltheorie van Reichling op Stutterheim en Hellinga.

geweest te zijn: Herman (2002, 2-3) wijst op de rol van de moderne taalkunde als 'pilot-science' voor de narratologie:

There was, it was true, a brief, heady period of what might be called methodological utopianism, a fervent if short-lived belief in the power of linguistic models to revolutionize the study of narrative and more broadly literary and cultural phenomena (Herman 2002, 3).

'Linguïstisch' is dus een programmatische term. Inhoudelijk waren de stijlanalyses van Hellinga en Stutterheim gericht op opvallende, van 'normaal' taalgebruik afwijkende elementen (*foregrounding*) in voornamelijk poëzie, zoals de ongebruikelijke positie van 'peppels' in Leopolds gedicht, maar ook ritme, rijm, alliteratie, beeldspraak en stijlfiguren. Alleen bij G.S. Overdiep is er – zoals we hierboven zagen – sprake van proza-analyse op taalkundige (grammaticale) grondslag.

Met de vaststelling dat wat 'stilistiek op linguïstische grondslag' genoemd werd, niet per se op een taalkundige *methode* duidt maar veeleer een programmatische term is, is de vraag die aan het begin van het hoofdstuk gesteld werd, ten dele beantwoord: alleen Overdiep hanteerde daadwerkelijk een taalkundige methode, maar zijn werk kende weinig navolging. Nog niet verklaard is echter waarom de term 'stijlanalyse' in de jaren '60 verdween. 'Linguïstische analyse', 'stijlanalyse' en 'structuuranalyse' waren aanvankelijk synoniemen voor wat later 'structuuranalyse' is gaan heten. De analyse van *foregrounding* in poëzie (en proza) werd door Stutterheim en Hellinga 'stilistische analyse' genoemd. Waarom verdween die benaming en werd er in de jaren zestig en zeventig uitsluitend gesproken over structuuranalyse? In de volgende paragraaf ga ik in op de oppositie tussen de begrippen 'stijl' en 'structuur'. Die oppositie komt ten eerste naar voren in Roman Jakobsons beroemde artikel 'Linguistics and Poetics' (1960). In die tekst vinden we de kiem van een strikt onderscheid tussen 'stijl' en 'structuur', een onderscheid dat samenhangt met een verschil in benadering van poëzie- en proza-analyse. Die oppositie komt ten tweede ook naar voren in de neerlandistiek, zo blijkt uit onder meer het handboek *Literatuurwetenschap* van F. Maatje uit 1970, een handboek waarin de voornaamste structuuranalytische denkbeelden uit die tijd zijn vastgelegd.⁵³ Uit de behandeling van stijl in dit handboek en in Jakobsons artikel is de verklaring af te leiden voor het verdwijnen van stilistiek als neerlandistische discipline.

3.3 Structuur versus stijl

In de internationale ontwikkeling van de stilistiek als wetenschappelijke discipline wordt de congresbundel *Style in Language* (Sebeok 1960) gezien als een van de 'founding documents in English of what we can call "literary linguistics"'. (Attridge 1996, 36). De bundel bevat de papers van de conferentie 'Linguistics of writing' die twee jaar eerder plaatsvond aan Indiana University. Roman Jakobsons artikel 'Linguistics and Poetics' werd daar gepresenteerd als 'Closing statement, from the viewpoint of

⁵³ In dit proefschrift wordt verwezen naar de vierde druk van dit handboek (Maatje 1974).

Linguistics' (Jakobson 1960). Dit artikel is niet alleen in de Engelse stilistiek een kerntekst; ook in de continentale literatuurwetenschap zijn Jakobsons denkbeelden zeer invloedrijk geweest.⁵⁴ Jakobson gaat in het artikel uitgebreid in op de poëtische functie van taalgebruik, die hij op de volgende wijze nader omschrijft: 'The poetic function projects the principle of equivalence from the axis of selection into the axis of combination'. Dit uitgangspunt wordt op een taalkundige wijze toegelicht: 'If "child" is the topic of the message, the speaker selects one among the extant, more or less similar nouns like child, kid, youngster, tot, all of them equivalent in a certain respect, and then, to comment on this topic, he may select one of the semantically cognate verbs – sleeps, dozes, nods, naps. Both chosen words combine in the speech chain.' (Jakobson 1960, 358).⁵⁵

In het vervolg van het artikel gaat het echter niet om dit soort *reguliere* keuzes en combinaties die bij de productie van 'normale' zinnen als 'The child sleeps' gemaakt worden – in dit type zinnen is immers geen sprake van *poëtisch* taalgebruik; het taalgebruik is *referentieel* te noemen. Het gaat Jakobson integendeel om een specifiek soort keuzes: *bijzondere* keuzes zoals ritme, rijm, alliteraties, de stijlfiguren parallelie en paronomasia, keuzes die volgens Jakobson typerend zijn voor *poëtisch taalgebruik*.⁵⁶ Jakobson spreekt ook hier van equivalenties, maar dit zijn equivalenties van een ander type dan de keuze tussen *child*, *kid*, *youngster* of *tot*. Het gaat hier om woorden of zinnen die in niet-poëtische taal normaliter niet nauw aan elkaar verwant zijn, maar die nu door gelijkvormigheid in klank of structuur ook qua interpretatie aan elkaar verbonden worden.⁵⁷

Jakobson spreekt in termen van parallelie en equivalenties; een andere term die vaak gebruikt wordt om zulke klank- en grammaticale effecten aan te duiden, is *foregrounding*: het gaat in alle gevallen om effecten die kenmerkend zijn voor *poëtisch* taalgebruik, met andere woorden: taalgebruik dat *afwijkt* van alledaagse taal.⁵⁸ Dat het Jakobson gaat om dit soort *foregrounded* taalgebruik, en dat hij bovendien voornamelijk naar poëzie kijkt (en dus niet naar proza) blijkt onder meer uit de volgende passage:

[... M]edieval Latin literary theory keenly distinguished two poles of verbal art, labelled [...] *ornatus difficilis* and *ornatus facilis* [...], the latter style evidently being much more difficult to analyze linguistically because in such literary forms verbal devices are unostentatious and language seems

54 Dit blijkt bijvoorbeeld uit de aandacht die Jakobson en de *foregrounding*stheorie krijgen in het handboek verhaal- en poëzieanalyse van Van Boven en Dorleijn (2003).

55 Deze inleiding vertoont grote overeenkomst met de inleidingen van Hellinga (1955) en Stutterheim (1947a). Ook voor Jakobson vormt de structuralistische taalkunde de inspiratie, en ook Jakobson gebruikt de term 'linguistisch' in de eerder besproken programmatische zin.

56 Zie over dit type 'bijzonder' taalgebruik oftewel *foregrounding* ook hoofdstuk 4.

57 Voorbeelden van equivalenties waar het Jakobson om gaat, zijn klankwerking ('I like Ike'), alliteratie ('veni, vidi, vici') en zinnen met equivalente grammaticale structuren, die daardoor ook in inhoudelijk en interpretatief op elkaar betrokken raken, zoals de parallelle zinnen (uit een oud-Russisch lied) die Jakobson aanhaalt: 'A brave fellow was going to the porch' en 'A bright falcon was flying beyond the hills' (Jakobson 1960, 369).

58 De term *foregrounding* werd geïntroduceerd door Jakobsons collega Mukarovsky (1964).

a nearly transparent garment. [...] "Verseless composition", as Hopkins calls the prosaic variety of verbal art – where parallelisms are not so strictly marked and strictly regular as 'continuous parallelism' and where there is no dominant figure of sound [...] present more entangled problems for poetics, as does any transitional linguistic area. In this case the transition is between strictly poetic and strictly referential language.' (Jakobson 1960, 374).

Prozaïsch taalgebruik is moeilijker 'linguïstisch' te analyseren dan poëtisch taalgebruik, stelt Jakobson, want er worden geen opvallende literaire vormen (*unostentatious*) toegepast, de taal lijkt 'transparent' en 'referentieel'. In dit citaat zien we bovendien dat de omschrijving 'linguïstische analyse' wordt gebruikt om de analyse van klankwerking, beeldspraak en stijlfiguren aan te duiden. 'Linguïstisch' duidt dus wederom niet zozeer op een taalkundige analyse van bijvoorbeeld hoofdzinsvolgordes en zinslengtes, maar wordt hier gebruikt om de analyse van *foregrounded* taalgebruik aan te duiden. Daardoor is het te verklaren dat de meeste aandacht uitgaat naar de analyse van poëzie en niet naar proza, dat gekenmerkt wordt door transparant, referentieel taalgebruik. Teksten *zonder* beeldspraak of stijlfiguren vormen geen studieobject voor Jakobson.

Toch weet Jakobson wel enkele voorbeelden te noemen van onderzoek naar *prozateksten* dat volgens dezelfde principes werkt:

'But Propp's [...] pioneering monograph on the *structure* of the fairy tale shows us how a consistently syntactic approach can be of paramount help even in classifying the traditional plots and in tracing the puzzling laws that underlie their composition and selection. The studies of Lévi-Strauss [...] display a much deeper but essentially similar approach to the same constructional problem.' (Jakobson 1960, 374, mijn cursivering, SF)

In bovenstaand citaat vindt een eigenaardige overgang plaats van *stilistische* analyse van gedichten (klankwerking, rijm, afwijkende grammaticale figuren etc.) naar *structuur*analyse van sprookjes. Met de 'syntactische benadering' van Propp wordt in het bovenstaande citaat niet op de zinsvolgorde of de zinslementen van de teksten gedoeld, maar de term wordt overdrachtelijk gebruikt om aan te geven dat Propp de teksten opdeelt in de bouwstenen (de structurerende elementen) waaruit ze samengesteld zijn, zoals syntaxis over de bouwstenen van de zin gaat. De methode van analyse van de sprookjes wordt als analoog beschouwd aan de werkwijze van de structuralistische taalkunde: het gaat erom dat uit de aanwezige basiselementen (lidwoord, zelfstandig naamwoord, werkwoord etc. – of in het geval van het sprookje: held, prinses, opdracht, tegenstander, helper) keuzes en combinaties worden gemaakt waaruit respectievelijk concrete zinnen (syntaxis, taalkunde) of individuele sprookjes (structuuranalyse, Propp) ontstaan.

In de neerlandistiek vervangt de term 'structuuranalyse' in de loop van de jaren '60 het spreken over 'linguïstische' en 'stilistische' analyse. Hoe dit in zijn werk is gegaan is af te leiden uit het handboek *Literatuurwetenschap* van Frank Maatje (1974), waarin de voornaamste structuuranalytische denkbeel-

den uit die tijd zijn vastgelegd. Maatje definiëert: 'Structuur is de manier waarop in een literair werk een wereld wordt opgebouwd door middel van woorden.' (Maatje 1974, 115). Dit wordt in contrast gebracht met de definitie van stijl: 'Stijl is, in de eerste plaats, de bijzondere relatie tussen iemands taalgebruik enerzijds en de boven-individuele taal waarvan hij zich in dat taalgebruik bedient anderzijds, en wel voorzover die relatie iets zegt over zijn persoonlijkheid, 'karakteristiek' voor hem is.' (Maatje 1974, 59).

Terwijl bij Hellinga en Jakobson de termen 'stilistiek', 'linguïstische analyse' en 'structuuranalyse' nog inwisselbaar waren en in principe hetzelfde aanduiden, zien we hier opeens de 'ouderwetse' definitie van stijl als kenmerkende schrijfrant van een auteur, zelfs als persoonlijkheidskenmerk, terugkeren. De noodzaak voor dit strikte onderscheid wordt toegelicht: Maatje erkent wel dat sommigen over een 'werkstijl' spreken, en dat de term 'stijl' dus ook gebruikt wordt voor wat hij 'structuur' noemt. Dit gebruik van de term 'stijl' wordt door hem echter afgewezen, omdat het verwarring in de hand zou werken. Een heldere terminologie wordt in zijn ogen gecreëerd door een scherp onderscheid te maken: een auteur of oeuvre heeft een stijl, één specifieke roman heeft een 'structuur'.⁵⁹

3.4 Conclusie

Terwijl in de Angelsaksische literatuurwetenschap de benaming 'literary linguistics' en 'stylistics' gewoon bleven bestaan, ontstond in Nederland de neiging om 'stijl' en 'structuur' scherp van elkaar te onderscheiden. Spreken in termen van een 'werkstijl' zou verwarring in de hand werken, aangezien de term 'stijl' daarnaast ook werd gebruikt om naar 'de persoonlijke stijl van een auteur' te verwijzen. In plaats van 'werkstijl' kreeg daarom de term 'structuur' de overhand. De benaming 'stilistiek' raakte in onbruik.

In Overdieps, Stutterheims, Hellinga's en Jakobsons stilistische werk wordt veelvuldig gesproken over een 'linguïstische' benadering van literatuur. Enkel bij Overdiep (en tot op zekere hoogte ook bij Stutterheim, namelijk wanneer die Willem Kramers stilistische literatuurbestudering bespreekt) betekent dit dat er daadwerkelijk *taalkundige* analyses worden gemaakt van grammaticale aspecten van literaire teksten (bijvoorbeeld: zinsvolgorde, gebruik van inversie en lange aanloop, gebruik van het voltooid deelwoord). In de andere gevallen wordt 'linguïstisch' niet inhoudelijk, maar oppositioneel en programmatisch gebruikt.

Oppositieel, om aan te geven dat het niet gaat om een biografische of historische analyse van een literaire tekst. De term 'linguïstisch' wordt gebruikt om de in die tijd in gang zijnde paradigmawisseling van een op de auteur gerichte naar een werkgerichte benadering te markeren. Linguïstisch betekent dus: op de talige aspecten van het literaire werk gericht (in tegenstelling tot een psychologische of literatuurhistorische interpretatie).

---

59 Zoals hierboven is aangegeven, vinden we ditzelfde onderscheid ook terug in de dissertatie van W. Blok, die stijl als 'individuele schrijfrant' opvat en dat contrasteert met 'structuuranalyse' (Blok 1960, 21-22).

De term 'linguïstisch' wordt bovendien programmatisch ingezet, omdat de nieuwe literatuurtheorie zich daarmee wil modelleren naar het voorbeeld van de structuralistische taalkunde. Het onderscheid tussen *langue* en *parole* wordt gebruikt om te aan te geven dat gezocht wordt naar de bouwstenen waaruit literaire teksten zijn opgebouwd. De term 'linguïstisch' wordt gebruikt om de claim van wetenschappelijkheid van deze relatief nieuwe literatuurbenadering te ondersteunen.

Het door het structuralisme geïnspireerde onderscheid tussen 'individueel werk' en 'onderliggende structuur' resulteerde enerzijds in de op *foregrounding* gerichte analyse van poëtisch taalgebruik, en anderzijds leidde het in het prozaonderzoek tot aandacht voor *structurelementen* (zoals de sprookjesanalyse van Propp).⁶⁰ Op deze wijze veranderde 'stijlonderzoek' in 'structuuronderzoek' en dat is in de neerlandistiek tot voor kort zo gebleven.⁶¹ Daarmee is wel wat verloren gegaan, namelijk taalkundige aandacht voor de wijze waarop concrete literaire teksten zijn opgebouwd en voor het effect van die formuleringskeuzes. Zinslengte, zinsschikking, rechte volgorde en inversies, typen hoofd- en bijzinnen: het zijn geen elementen waar gewoonlijk in de analyse en interpretatie van een literair werk aandacht aan besteed wordt.

'Gewoon proza' (zie ook het volgende hoofdstuk) is geen object van onderzoek. Daardoor is er geen systematische aandacht voor het stilistische effect van bijvoorbeeld een actieve versus een passieve, een transitieve versus een intransitieve zin, van modaliteit of van de inzet van specifieke typen bijzinnen, zoals complementatie.⁶² Pas recentelijk, met het programmatische artikel van Anbeek & Verhagen (2001) en in het NWO-project *Stilistiek van het Nederlands* waar dit proefschrift uit voortgevloeid is, is in de neerlandistiek de aandacht teruggekeerd voor de stilistische effecten van formuleringskeuzes in 'gewoon proza'.

Samenvattend vormden de volgende aspecten belemmeringen voor de ontwikkeling van een stilistiek op linguïstische grondslag:

- De opvatting van stijl als 'individuele schrijfrant', kenmerkend voor een auteur of oeuvre;
- De oppositie tussen stijl en structuur: een auteur heeft 'stijl'; een literair werk heeft een 'structuur';

60 Anbeek en Verhagen vermelden in hun artikel 'Over stijl' dat de structuuranalytici Oversteegen en Sötemann leerlingen waren van Hellinga, en merken verwonderd op dat hun 'gerichtheid op de tekst zelf niet [heeft] geleid tot een opbloei van de stilistiek' (2001, 4). Met dit hoofdstuk hoop ik meer inzicht te hebben gegeven in de wijze waarop de benaming 'stilistiek' in onbruik raakte.

61 Het blijft vreemd dat deze ontwikkeling zich specifiek in Nederland heeft voorgedaan. In de Angelsaksische literatuurwetenschap is de stilistiek als taalkundige bestudering van literatuur sinds 1981 (de publicatie van *Style in Fiction*) niet weg te denken. Er blijkt een duidelijke scheidslijn te liggen tussen de Angelsaksische en de continentale literatuurwetenschap. De Nederlandse literatuurwetenschappelijke oriëntatie op Frankrijk en Duitsland zou wellicht als aanvullende oorzaak kunnen worden vermeld voor het ontbreken van een taalkundig-stilistische traditie in ons land. Het ontbreekt in dit proefschrift aan ruimte om deze hypothese nader te onderzoeken.

62 Zie paragraaf 8.4 en 8.5 voor een stilistische analyse van complementconstructies in twee verhalen van Maarten Biesheuvel en Jan Arends.

- De gerichtheid op *foregrounded* elementen;
- De centrale aandacht voor poëzie (poëtisch taalgebruik); en
- Problemen met de methodologie: de onbereikbaarheid van een 'algemene norm' om individueel taalgebruik tegen af te zetten.

In het volgende hoofdstuk ga ik nader in op het onderscheid tussen *foregrounded* taalgebruik en het stilistisch effect van zinnen die in 'gewoon proza' zijn geschreven. Ik laat zien waarom ook 'gewoon proza' stilistisch effect kan hebben en bestudeerd dient te worden.